

SVJEDOCI STOLJEĆA: HERBERT MARCUSE U RAZGOVORU S WILTRUDOM MANNFELD¹

preveo s njemačkoga jezika:
LUKA DRAGANIĆ
Pravni fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
luka.draganic95@gmail.com

1. UVOD

Mannfeld: *Herbert Marcuse, veliki starac mladih rođen je 19. srpnja 1898. godine u Berlinu. Potječe iz dobrostojeće židovske obitelji, kao vojnik sudjelovao je u Prvom svjetskom ratu i kao dvadesetogodišnjak bio je kratkotrajno član revolucionarnog vojničkog vijeća Berlin-Reinickendorf. Nakon ubojstva Rose Luxemburg i Karla Liebknechta napušta SPD. Studirao je književnost i filozofiju i privremeno je bio asistent Martina Heideggera u Freiburgu. Na njegovu misao trajan utjecaj ostavili su tekstovi Karla Marxa i Sigmunda Freuda, ali i umjetnost i književnost građanske epohe. Marcuse je već rano došao u Institut za društvena istraživanja u Frankfurtu i surađivao na razvoju takozvane „kritičke teorije”. 1932. godine napustio je Njemačku, 1940. godine postao je američkim državljaninom i naposljetku živi u San Diegu u Kaliforniji. Marcuse je predavao na različitim američkim sveučilištima i njegova pisanja su, između ostalih, značajno utjecala na studentski pokret iz 1968. godine. Također, svojom teorijom podupro je Pokret za građanska prava u SAD-u. Herbert Marcuse stoji na jenskoj tradiciji europske filozofije čija je glavna tema sloboda čovjeka.*

2. INTERVJU

TKO ODGAJA ODGAJATELJE?

Mannfeld: U Vašim knjigama ponekad se javlja citat: „Tko odgaja odgajatelje?”. Kako ste polovinu života poučavali, tko je Vas odgojio?

Marcuse: Tko je mene odgojio? U svakom slučaju to nije bila škola, Kraljevska pruska gimnazija. Samo do određenog stupnja moja obitelj. Moj otac bio je vrlo autoritaran čovjek, ali kako se kaže, s jako dobrim srcem. Dakle, to mi nije naštetilo. Ono što me je zaista odgojilo bila je povijest onakva kakvom sam je doživio. Znači, Prvi svjetski rat, bio sam unovačen 1916. godine, i neuspjela njemačka

¹ U originalu: Zeugen des Jahrhunderts: Herbert Marcuse im Gespräch mit Wiltrud Mannfeld ZDF, 1978., dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=x6Uvwcbx70k> (pristupljeno: 31.10.2021.).

revolucija 1918./1919. godine. U to vrijeme bio sam u Berlinu i to je zaista bio prvi pravi odgoj koji sam dobio. Zatim, nešto što je puno pomoglo jesu knjige. Knjige i moji prijatelji i suradnici na Institutu.

Mannfeld: Studirali ste filozofiju. Kako zapravo jedan mladi čovjek dođe do toga da studira filozofiju? Što želi time postati? Želi li biti filozof?

Marcuse: Da (smijeh), ali filozof u jednom smislu koji je danas jedva još pojmljiv. Naime, kao netko tko na temelju naučenoga i iskustva uistinu može kroz promatranje razumjeti stvarnost u kojoj živi i kao netko tko tu stvarnost može promijeniti. To je jedna prilično politička definicija filozofije koja se provlači barem ni do koga drugog nego do Platona.

O INSTITUTU ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

Mannfeld: To uostalom već ima nešto s „kritičkom teorijom” koja se tada razvijala na Institutu za društvena istraživanja koji je danas češće poznat pod imenom Frankfurtska škola čijim osnivačima Vi pripadate. Institut je 1932. godine emigrirao iz Njemačke. Zatim se uputio u Ameriku...

Marcuse: Najprije kratko vrijeme u Švicarsku.

Mannfeld: Da i tada u New York, 1934. godine, vjerujem. Kako je razvoj „kritičke teorije” povezan s iskustvima svih vas koji ste se s jedne strane bavili razvojem socijalizma u Sovjetskom Savezu, a s druge strane s počecima ili već postojećim fašizmom u Europi?

Marcuse: Kritička teorija zapravo je rođena i krštena kao riječ i pojam za kritički razvijeni marksizam. Taj kritički razvoj marksizma, dakle ne ponavljanje nego istinski daljnji rad na teoriji, bio je Institutu, bio je svima nama takoreći nametnut kroz povijesne situacije koje smo proživljavali. Naime, sve se zapravo odvijalo drugačije nego što je Marx predviđao ili kao što je navodno predviđao prema interpretaciji samoprozvanih ortodoksnih marksista. Sve je ispalo drugačije. Revolucija u Njemačkoj nije uspjela iako su postojali objektivni uvjeti za nju. Socijalizam u Sovjetskom Savezu zapravo se od samog početka razvio u novi sustav vladavine. Te glavne tendencije zahtijevale su novi pogled na marksističku teoriju i samoj marksističkoj teoriji nametnutu nužnost da pojmove prikazuje kao dijalektičke. To znači ne samo da se preuzimaju nego da se iznutra prema van takoreći dalje razvijaju tako da zaista možete shvatiti promijenjenu situaciju.

Mannfeld: Kakva je bila suradnja, da spomenem najpoznatija imena, između Horkheimera, Adorna, Vas i Lea Löwenthala ovdje u Americi? Kako se ona odigrala?

Marcuse: Odigrala se relativno jednostavno. Institut je tada imao kuću, prilično malu kuću na Sveučilištu Columbia u New Yorku na kojem smo tada radili. Odvijalo se tako da su članci *Časopisa za društvena istraživanja* bili utvrđeni. Najprije bi se raspravljalo o temi ili puno više o mogućim temama čije se obrađivanje činilo potrebnim i hitnim. Tada bi svatko napravio svoju vlastitu prvu verziju. O njoj bi se onda diskutiralo s cijelim osobljem Instituta i tek tada bila bi predana u tisak.

Mannfeld: Govorite o tome kako bi se diskutiralo pa ipak, ako sam dobro informirana, Institut je bio pod relativno strogim direktorskim vodstvom Horkheimera.

Marcuse: Da. Horkheimer je bio jedna prilično autoritativna osoba i osobnost, ali nije se samo izvanjski nametao radu Instituta nego je njegov vodeći položaj bio također uistinu utemeljen upravo u činjenici da je, da tako kažem, bio najinteligentniji. U svakom slučaju, imao je kvalifikacije za to.

Mannfeld: Kakvi su bili osobni odnosi? Jeste li međusobno bili prijateljeni?

Marcuse: Da. U različitoj mjeri.

Mannfeld: Vjerujem da je časopis do 1940. godine bio pisan na njemačkom.

Marcuse: Da.

Mannfeld: Zašto?

Marcuse: U biti, sve te stvari bile su, ne želim reći naložene, ali u svakom slučaju donesene od samog Horkheimera jer se pretpostavljalo da je ono što imamo za reći toliko povezano s europskom tradicijom, posebno s njemačkom, da se to treba iznijeti na njemačkom jeziku. To znači da privlačnost tih članaka u časopisu nije bila za tadašnje američko čitateljstvo, nego za Nijemce koji su živjeli u egzilu. To se značajno promijenilo. To se promijenilo kada je s „autoritarnom ličnošću” Institut prvi put zaista postao prepoznata veličina u akademskom i kulturnom životu Sjedinjenih Država. Upravo su se u tom trenutku Horkheimer, Pollock i Adorno vratili u Njemačku. To je nešto što nikada neću u potpunosti razumjeti.

Mannfeld: Vi ste ostali u Americi.

Marcuse: Ja sam ostao u Americi, da.

Mannfeld: Sada se pitanje obrće. Zašto? U usporedbi s drugima.

Marcuse: Ostao sam u Americi jer sam ovdje mogao raditi i jer nisam mogao zamisliti da se sada vratim u Njemačku.

Mannfeld: Ako smijem pitati takvo što osobno, kakav je bio osjećaj da morate napustiti zemlju čijoj kulturi pripadate i u kojoj ste odrasli?

Marcuse: Može zvučati drsko, ali rekao bih da sam ono što pripada njemačkoj kulturi ponio sa sobom u Ameriku. Ono što nisam mogao ponijeti i zbog čega još uvijek rado idem u Njemačku na kraće vrijeme jest njemački krajolik.

Mannfeld: Vratimo se malo unatrag. Na početku rada Instituta u Americi provedena je studija o antisemitizmu. Institut se, naime, brzo našao pod napadom, najprije iz konkretnog političkog razloga, ali i iz osobnog razloga jer je većina članova bila židovskog porijekla. Negdje sam pročitala da se dugo vremena percipiralo kako njemački narod zapravo uopće nije bio poseban u svojem antisemitizmu.

Marcuse: Takvu rečenicu nisam nikada čuo od člana Instituta i moram otvoreno reći da je to kvantitativno mjerenje antisemitizma... Možda možemo reći da je antisemitizam u Njemačkoj prije Hitlera, govorimo o vremenu prije Hitlera, bio drugačiji nego u ovoj zemlji (SAD). Bio je to otvoreniji i konzervativniji antisemitizam koji se na primjer očitovao u tome što Židovi jednostavno nisu išli u određena odmarališta. Nije postojala zabrana. Tamo se jednostavno nije išlo.

Mannfeld: Jesu li duhovni život i obnova duhovnog života u Weimarskoj Republici u bitnom dijelu bili određeni intelektualcima židovskog porijekla? Kako ste se osjećali u toj ulozi? S jedne strane, kako kažete, u neka odmarališta se nije išlo, s druge strane, to je bila duhovna elita toga naroda.

Marcuse: Ona je to bila u Weimarskoj Republici.

Mannfeld: Da.

Marcuse: Danas se to naravno ne može reći. Židovi nemaju nikakvu ulogu u literaturi.

Mannfeld: Ne, tada.

Marcuse: Kada razmišljam unatrag i pregledavam literaturu iz Weimarske Republike, tada uopće nismo imali ideju da su to napisali Židovi ili u svakom slučaju to sigurno nije bilo prvo što nam je padalo na pamet. U mnogim poljima to se nije ni znalo.

Mannfeld: Ali kada se o tome priča, s jedne strane ste kao Židov posvuda nepoželjni, s druge strane, sudjelujete u duhovnom životu jedne nacije. Može li se to usporediti sa situacijom intelektualca uopće?

O ULOZI INTELEKTUALCA

Marcuse: Upravo sam htio to reći. To su, barem u određenoj mjeri, Židovi dijelili s intelektualcima. Oni su od vladajućih i ne samo od njih obično bili sumnjičavo promatrani, ako su zaista bili intelektualci. Zna da je nevjerovatno teško reći što se misli pod „intelektualci”. Najbolju definiciju nedavno sam pročitao, to je mogao biti Ernst Bloch: „*Intelektualac je netko tko odbija kompromis s vladajućima*”, tako je to glasilo otprilike, ovo je parafrazirano, ne znam definiciju točno. Dakle, u pojmu intelektualac nalazi se ili bi se trebao nalaziti kritički stav prema represivnom društvu. Na to se nigdje ne gleda rado.

„ČOVJEK JEDNE DIMENZIJE”

Mannfeld: Dolazimo do djela „Čovjek jedne dimenzije”, jezgre vašeg rada. U toj knjizi prikazujete društvo u kojem je, gledano izvana, sve najbolje u tom svijetu od najboljih svjetova, svijetu gdje je sve temeljito racionalizirano i gdje je do srži nešto pogrešno. Što je to pogrešno?

Marcuse: Najprije, to da tehnički napredak u velikoj mjeri služi ostvarivanju i intenziviranju podjarmljenja ljudi kroz njihov posao. Drugo, da je rast životnog standarda kupljen širenjem i intenziviranjem otuđenog rada. Treba se i mora se kupovati ponudene beskrajne hrpe robe, ali, kako bi postojala sposobnost da se to čini, mora se sve više raditi nego prije. Dakle, s jedne strane imamo sliku neiscrpnog bogatstva koje bi zapravo otuđeni rad trebalo napraviti nemogućim ili bi ga u svakom slučaju trebalo reducirati. S druge pak strane, imamo prisilu da se otuđeni rad nastavi i intenzivira. Treće, možemo dodati, to društvo možda je u samoj svojoj strukturi u većoj mjeri sustav gospodstva u odnosu na prošle društvene oblike jer je gospodstvo također internalizirano do nečuvenog stupnja. Tako puno ljudi osjeća kao svoje vlastite individualne potrebe i ciljeve ono što im je izvana uneseno od vladajućeg aparata.

Mannfeld: To je dakle pogrešno razmišljanje, pogrešna svijest?

Marcuse: S terminom „pogrešno razmišljanje” treba biti jako oprezan jer napokon, trebamo prepoznati da sa svim svojim nedostatcima i svim svojim, jače rečeno, strahotama i nesrećom, to društvo na kraju još uvijek ispunjava potrebe većine ljudi. To se ne smije samo tako previdjeti. Na to se mora računati. Usput rečeno, jedna od zasluga Rudolpha Bahroa jest što je to naglasio u svojoj knjizi, naime, to da socijalisti, mi socijalisti, ne smijemo jednostavno sada biti pozvani govoriti da su sve te potrebe loše, da ih moramo ukloniti i oktroirati nove potrebe, napredne potrebe. Tako ne ide.

Mannfeld: Alternativa koja je vidljiva, tako tvrdite, jest Sovjetski Savez koji, prema Vašem mišljenju, nije nikakva alternativa. Što bi bila alternativa?

Marcuse: Za mene bi alternativa bila u socijalizmu, što znači društvo u kojem je podjarmljenje ljudi kroz rad dokinuto i u kojemu su proizvodne snage te proizvodna sredstva upravljana i određena na uistinu demokratskoj osnovi od ljudi koji bi trebali doći do dobara. Ne, takvog socijalizma dosad nije bilo nigdje na Zemlji. Sad, pitanje koje ste dotaknuli: „Nije li jednodimenzionalnost razvijenog industrijskog društva promjenu učinilo težom?”, rekao bih samo jedno: Da i ne. Na osnovi trajanja ogromnih proturječja između društvenog bogatstva, onoga što društvo može zaista postići za zadovoljenje stvarnih potreba s jedne strane, i bijedne, destruktivne upotrebe toga bogatstva s druge strane, vjerujem da proturječje na duge staze mora stupiti u svijest i vjerujem, zato što će ono (proturječje) biti još žešće, da će možda doći do skoka u svijesti. Za to već postoje znakovi.

Mannfeld: Ne raste li barem već taj osjećaj da nešto nije u redu?

Marcuse: Reći da se osjeća da nešto nije u redu je premalo, preslabo. To je gotovo nepodnošljivost da se nastavi onako kako se danas „mora” nastaviti. Sve više i više ljudi je već zaista vidjelo, osjetilo, primijetilo da nije potrebno tako živjeti da bi se unatoč tomu mogao voditi jedan dobar život.

Mannfeld: Vidite li danas zametke koji se tako razvijaju ili barem volju za takvim razvojem?

Marcuse: Za to postoje zametci i to vrlo različiti. Djelomično, to su sve vrste komuna koje se razvijaju, sve dok ostaju političke i dok rade na uspostavi uistinu autentičnih ljudskih odnosa. Dakle, sve dok rade na novom moralu i podjeli rada. Takvo što postoji. U većoj mjeri, tu tendenciju rasta erotske energije protiv

i ponad destruktivnog nagona vidim kod ekologije, kod pokreta za zaštitu okoliša. Stvaranje pacificiranog, umirujućeg i lijepog okoliša jest upravo djelo erosa.

STUDENTSKI POKRET 1968. GODINE, NOVA LJEVICA

Mannfeld: To je postalo vidljivo sa studentskim pokretom ili onime što se naziva pokretom „nove ljevice“.

Marcuse: Da, prva velika provala promijenjene svijesti bio je studentski pokret 1968. godine.

Mannfeld: Kako ste doživjeli taj pokret? Do pedesetih godina bili ste prepoznati učenjak i u jednom trenutku bili ste, takoreći, podignuti na štiti. Oduvijek ste odbijali biti označeni kao otac ili djed toga pokreta.

Marcuse: Kao pradjed (smijeh).

Mannfeld: Kako ste doživjeli taj pokret? Što je on bio za Vas kao doživljaj?

Marcuse: Prvi put sam stvarno doživio taj pokret u Parizu. Bio sam u Parizu u vrijeme izbijanja studentskih prosvjeda. Zatim ovdje, u ovoj zemlji gdje sam, čim sam mogao, bio aktivan u opoziciji prema ratu u Vijetnamu na primjer. Ono čega sam postao potpuno svjestan jest da se tu događa nešto što označava početak nove faze u razvoju kapitalizma. Dakle, ni slučajno ne vjerujem, kao što se danas općenito vjeruje, da se pokret izjalovio. Pokret je ostavio traga. Kapitalizam danas nije ono što je bio. Represija je veća, ali također otpor i protivljenje. Čini se da je cijela puritanska vrijednosna etika, puritanska radna etika, na koju se funkcionirajući kapitalizam oslanja, iščezla. Ona se više ne uzima ozbiljno. Taj rad percipira se kao neophodna potreba, ali nikako više i kao vrijednost.

Mannfeld: Mislim da je potrebno definirati na kakvu vrstu rada mislite. U Vašem životu mnogo ste radili i činite to i sad.

Marcuse: Da, ali koristim se terminom kako je on korišten u socijalizmu. To znači kao otuđeni rad. Rad u kojem čovjek ne može ispuniti uistinu vlastite snage i sposobnosti, nego u kojem postaje rob svojega posla i u kojem rad dolazi na mjesto očitovanja njegova postojanja i osobe.

Mannfeld: Koliko su naučili ne samo studenti od profesora nego i profesor od studenata?

Marcuse: Jako puno sam naučio od studenata. Jedna od stvari koju doduše nisam imao za naučiti, ali koju je puno mojih prijatelja imalo za naučiti, i to je jedno od najvećih postignuća pokreta iz '68., jest da je sliku integralnog, neiskvarenog socijalizma opet učinio aktualnom trajnim naglašavanjem da je socijalističko društvo upravo kvalitativno različito društvo s, kako bi se to danas reklo, kvalitativno različitim stilom života.

Mannfeld: Jeste li sami u Vašem životu pokušali živjeti na drugačiji način barem kako biste se približili tomu koliko je to moguće?

Marcuse: Koliko je na razini pojedinca moguće, čine se naponi. To nije baš lako (smijeh) jer, naravno, vrlo dobro znamo da u osnovi slobodni i autentični ljudski odnosi u ovom društvu nisu mogući, ali to ne smije služiti kao izgovor da se ne učini ono što se u tome društvu još može učiniti.

O JEZIKU

Mannfeld: Od 1940. godine pišete na engleskom jeziku. Vi ste netko tko koristi jedan oblik jezika koji je blizak literaturi. Može li se to činiti na nekom drugom jeziku kao na materinskom jeziku? Što se tada događa?

Marcuse: Vjerujem da se općenito može reći da se to može činiti. Kada se ima za reći nešto što je smisljeno, tada bi to trebalo biti izrecivo i na nekom drugom jeziku. Inače nešto nije u redu. Sad, naravno da postoje stvari koje recimo, kad su izgovorene, pronalaze bolji izraz na njemačkom nego na engleskom. To su riječi koje svi znamo, poput zavičaja (*die Heimat*), čežnje (*die Sehnsucht*) koje se oslanjaju na potpuno drugu tradiciju. Takvo što je teško prevedivo. Ali, općenito govoreći, rekao bih da se ono što ima smisla može izreći i na drugim jezicima.

O ZAVIČAJU

Mannfeld: Upravo ste rekli „zavičaj”. Imate li negdje osjećaj zavičaja?

Marcuse: Ako se pod time misli na neko mjesto kamo se rado opet vraćam, tada bih rekao da, ali to nema nikakav metafizički prizvuk.

Mannfeld: Koje je to mjesto?

Marcuse: Na primjer, rado bih se vratio u Freiburg. Međutim, ne znam bih li htio tamo danas živjeti. Čini mi se dvojbenim.

O PRVOM POVRATKU U NJEMAČKU NAKON RATA

Mannfeld: Kako je bilo kada ste se prvi put nakon rata vratili u Njemačku? Kada je to bilo?

Marcuse: To je bilo dosta rano. Vjerujem da je to bilo već 1946. ili 1947. godine, više ne znam točno. To se ne može usporediti s onime što sada postoji.

Mannfeld: Koje osjećaje ste tada imali?

Marcuse: Kada sad razmišljam unatrag, rekao bih tugu, ali ipak zajedno s osjećajem da je to naposljetku konačno zasluženi ishod Hitlerova režima.

Mannfeld: Vjerujem da ste u to vrijeme još radili za *State Department*.

Marcuse: Da.

Mannfeld. Koje naravi je bio taj posao?

Marcuse: To je bila analiza političkih pokreta i grupacija u Europi koja se posebno odnosila na Njemačku. Radilo se, dakle, o identifikaciji grupa koje su se zaista dokazale kao protunacističke ili barem nenacističke i na koje se u ponovnoj obnovi Njemačke možda moglo računati kao pomoć.

Mannfeld: Imate li dojam da je Vaš rad uspio, da se slijedio Vaš savjet?

Marcuse: Dogodilo se upravo suprotno (smijeh). Neki od onih koje smo u tome radu stavili na popis ratnih zločinaca, postojala je na primjer kategorija ekonomskih ratnih zločinaca, danas opet mirno vrše jako odgovorne funkcije u gospodarstvu.

O ŽENAMA, FEMINIZMU

Mannfeld: Praksa prati teoriju, tako Vi govorite. Nažalost, također se takoreći pokazalo da je u praksi kasnije vrlo očigledno došlo do onoga što je teorija osuđivala. Dakle, tema prirode i puno drugih tema, na primjer tema problema manjina, o kojima upravo danas govorimo. Jedna manjina koja je većina i u kojoj danas vidite revolucionarni potencijal jesu žene. Na koji način to razumijete?

Marcuse: To sam pokušao objasniti u jednom malom članku o marksizmu i feminizmu. To nije lako jer u ženskom pokretu vidim stvari koje mnogi aktivisti u

tom istom pokretu sami ne žele vidjeti. Kao pretpostavku uzimam da, recimo to tako, zapravo postoje ženske kvalitete koje stoje kao antiteza muškim kvalitetama. Recimo veća receptivnost, veći emocionalni kapacitet, manja nasilnost i tako dalje. Sad, protiv toga se stalno prigovara da su to društveno i povijesno nastale kvalitete i da ni na koji način ne pripadaju prirodi žene. Na to odgovaram da mi je potpuno svejedno. One u svakom slučaju postoje i postale su karakteristične² i kao takve trebaju biti korištene. To znači da iz slabosti treba stvoriti snagu. To bi značilo da bi u jednom slobodnom društvu te ženske kvalitete trebale postati upravo društvene kvalitete. Dakle, te kvalitete služile bi ne samo oslobođenju žene nego i oslobođenju muškarca.

Mannfeld: **Uvijek je pitanje kako se to može realizirati u postojećem društvu ili kako to dovesti do uspjeha?**

Marcuse: I ovdje samo do jednog vrlo neizvjesnog stupnja jer i ovdje vrijedi da unutar postojećeg istinsko oslobođenje nije moguće. Što se tiče ženskog pokreta, moje mišljenje jest da je stvarna jednakost u svim područjima materijalne i intelektualne kulture jedan cilj koji se vjerojatno može dostići. Ali, ako ženski pokret na tome ostane, neće biti puno od toga. Čak će postojati opasnost da će žene iz nužde morati dijeliti muške kvalitete kompetitivnosti i agresije jer se inače neće nositi s konkurencijom. Promatrao bih tu istinsku jednakost samo kao jedan bezuvjetno potreban predstupanj oslobođenja žena.

Mannfeld: **Imate li kolegice u Vašem području rada koje bi u potpunosti mogle biti prepoznate kao takve, a da ipak te ženske kvalitete ne samo zadržavaju nego ih i unose u rad? Imate li primjere za to?**

Marcuse: Da, imam. Imena naravno neće biti spomenuta (smijeh).

DUGI MARŠ KROZ INSTITUCIJE I KVALITATIVAN SKOK

Mannfeld: **Nedavno ste kazali da ste zapravo podržavali i da podržavate metodu ili riječ Rudija Dutschkea, naime, dugi marš kroz institucije.**

Marcuse: Da.

Mannfeld: **U Vašem radu inače govorite o kvalitativnom skoku. Kako dugi marš i taj skok idu zajedno? Nisu li to suprotnosti?**

² Marcuse na ovom mjestu koristi sintagmu *zweite Natur* koja dolazi iz engleske fraze *to become second nature* čime je htio reći da su te stečene kvalitete kod žena toliko duboko usadene da su postale gotovo instinkt, njihova „druga priroda” ili karakteristika. (op.p.)

Marcuse: Tako što je skok upućen na uvjete za skok, kojih mora biti, inače se ne može skočiti. Tih uvjeta još nema, oni se mogu samo pripremati. Što se tiče dugog marša kroz institucije, ne znam stoji li Rudi još danas iza toga, pod time mogu zamisliti nešto vrlo važno, naime, da svatko na svojem mjestu unutar postojećeg društva, što je samorazumljivo jer ne postoji izvanjsko, nudi jednu vrstu odgojnog rada i uzora. Taj rad ni u jednom slučaju ne treba ići toliko daleko da se na nepotreban način netko učini mučenikom naokolo izvikujući: „*Ja sam revolucionar, ja sam socijalist*?”. I bez tih ekstremnih izjava može biti jako koristan i potreban jer je odgojni rad, prosvjetiteljski rad danas najnužniji. Ima najmanje atraktivnosti, ali istovremeno je najnužniji.

Mannfeld: U tom prijelazu k jednom drugom društvu govorili ste o diktaturi odgajatelja.

Marcuse: Vjerujem da o diktaturi odgajatelja nisam nikad govorio.

Mannfeld: Ili da odgajatelji, vlast je prejaka riječ...

Marcuse: ...igraju vodeću ulogu, da.

DALJE O INTELEKTUALCU I HEIDEGGERU

Mannfeld: Sada naravno dolazimo do pitanja može li se intelektualac varati.

Marcuse: Intelektualac se često vara.

Mannfeld: Može li on po Vašoj definiciji i ne biti intelektualcem? Rekli ste da je intelektualac onaj koji ne sklapa kompromise.

Marcuse: To sam citirao: „*Intelektualac je onaj koji u svojem razmišljanju, djelovanju i pisanju ne radi kompromise s vladajućima.*”

Mannfeld: Kako ste doživjeli kada se Heidegger, koji je bio Vaš profesor, na određeno vrijeme približio nacionalsocijalizmu?

Marcuse: Na prilično dugo vrijeme. Prvo treba reći da za sve vrijeme koje sam ga poznao i bio u njegovoj blizini nisam osjetio ništa od njegovog političkog mišljenja. Sve što smo u međuvremenu o njemu saznali je *ex post*. Nitko od mojih kolega koji su tada prilično usko surađivali s njime nije znao ništa o tome. Tek u vremenu nakon 1933. godine izašao je otvoreno van s time. I tada za mene nije bilo ni minute sumnje da to ne obezvređuje njega samo kao osobu nego i njego-

vu cijelu filozofiju. Takvo što se ne može raditi. To više nije osobna stvar. Također, to više nije greška ili lapsus. To je apsolutna negacija njegove cijele filozofije.

Mannfeld: To je dakle bio sam Heidegger. Nationalsocijalizam je druge filozofe zloupotrebjavao i Vi ste, takoreći, ispravili sliku o njima, na primjer o Hegelu, Nietzscheu. Je li se i Vama ikad dogodilo da ste se na taj način osjetili zloupotrijebljenim?

Marcuse: Zloupotrijebljenim? Ne znam. Ne znam koliko daleko u smjeru apstraktne negacije. Već smo o tome pričali, na primjer bijeg iz realnosti, iz društvene realnosti u komunama i kolektivima. Naravno, to što kažem nije bezuvjetno, ali o istinskoj zloupotrebi ne bih govorio.

REZIGNACIJA U MLADIH

Mannfeld: Na početku razgovora rekli smo da je primjer dobrog znaka ekološki pokret.

Marcuse: Da.

Mannfeld: S druge strane, kod nas je tako, ne znam kako je u Americi, da se u mladima nesumnjivo može pronaći rezignacija.

Marcuse: Da.

Mannfeld: Radi se o velikoj sklonosti prema prilagodbi. Kako u tom smislu vidite budućnost?

Marcuse: Prije svega vidim to kao nešto izrazito razumljivo. Represija ovdje, kao i u Saveznoj Republici, danas je vjerojatno takva da sigurno nećete dobiti posao kada u dosjeu imate bilo kakvu radikalnu političku djelatnost, ne uzimajući u obzir činjenicu da je ionako teško dobiti posao. To je krajnje racionalan temelj te prilagodbe. Na sveučilištu se sve više širi profesionalizam. Uči se ono što je potrebno da bi se dobila ulaznica za dostupne poslove. Dakle, to je definitivno pojašnjivo.

Mannfeld: Definitivno je pojašnjivo, ali dijelite li to očajanje?

Marcuse: Uopće ne dijelim to očajanje jer očaj prestaje onda kada zaista učinite nešto protiv njega. Svatko u svojem polju. Sve dok ovdje još mogu misliti, sve dok ovdje još mogu pisati, sve dok ovdje još uvijek mogu držati predavanja ne

očajavam. Takva sloboda još uvijek postoji upravo u ovoj zemlji (SAD) i može biti upotrijebljena od onih koji ju žele koristiti u borbi za bolje društvo. Moglo bi se reći da jednim dijelom očajanje treba biti sublimirano nastojanje da ne dozvolimo zavaravati sami sebe. Da ne vjerujemo u ono što nije zaista i demonstrirano. Jer danas je tako da čovjek još jedva može i zamisliti. Danas je tako da čovjek uopće više nema maštu da bi pretpostavio što se događa u stvarnosti. Stvarnost je već odavno prestigla maštu. Sve te stvari moraju se ugraditi u ono što se radi, misli i djeluje. Dakle, za očajanje nema vremena ili ne bi trebalo biti vremena. Sami stvaramo očajanje.

Mannfeld: Imate li puno učenika koji nose to mišljenje dalje?

Marcuse: Da, moram otvoreno reći da većina mojih studenata nije očajna ili ako jesu, onda to u svakom slučaju sublimiraju.

DRUGAČIJE DRUŠTVO – UTOPIJA ILI REALNA MOGUĆNOST?!

Mannfeld: Nacrt jednog drugačijeg društva, jednog zadovoljenog bitka koji izgleda kao utopija za Vas nije utopija nego što? Nužnost?

Marcuse: Realna mogućnost. I nužnost pod pretpostavkom da čovječanstvo ne nastavi dalje samo vegetirati nego da poželi dalje postojati.

Mannfeld: Sada imate osamdeset godina. Jesmo li se u tih osamdeset godina približili toj mogućnosti ili smo se još više udaljili?

Marcuse: To nažalost mogu samo dijalektički odgovoriti. Naime (smijeh), do stupnja u kojem je postalo gore, postalo je i više moguće.

Mannfeld: Niste neprijatelj tehničkog napretka ili tehnike?

Marcuse: Ni slučajno. Upravo suprotno, dovoljno često sam govorio da jedno zaista socijalističko društvo bez tehničkog ili znanstvenog napretka uopće nije zamislivo. Osnovna pretpostavka socijalizma, skraćivanje nužnog radnog vremena, zahtijeva višu razinu tehničkog napretka.

Mannfeld: Na početku ste rekli: „Mlad čovjek postaje filozofom jer želi promatrati i mijenjati stvarnost.” To, naravno, nije mjerljivo, ali vjerujete li da ste promijenili svijet?

Marcuse: Ja?

Mannfeld: Da, svojom mišlju.

Marcuse: Što, da sam promijenio svijet? Ni slučajno. Toliko lud još nisam.

Mannfeld: Možda ste ipak promijenili nečije razmišljanje?

Marcuse: Ovo nije nagađanje, znam što sam promijenio. Ono što sam, hvala Bogu, promijenio jest svijest i možda čak podsvijest nekih mladih ljudi. Je li to dovoljno ili nije, to je na dragom Bogu da odluči.

Mannfeld: Kad bismo imali to drugo društvo, bi li to tada odgovaralo onome što je u Novalisovoj³ pjesmi; „kada bi taj spjev ili poljubac znali više nego što znaju visoki učenjaci“, bi li tada filozofija bila suvišna?

Marcuse: Vjerujem da u jednom slobodnom društvu ni filozofija ni književna umjetnost ne mogu biti suvišni jer čovječanstvo nikada neće živjeti onako kako bi moglo. Održavanje budnosti i podsjećanje na još neostvarene mogućnosti, na jedno zaista čovječno, slobodno i solidarno postojanje uvijek će biti potrebno.

³ Novalis, pravog imena Georg Friedrich Philipp Freiherr von Hardenberg, autor je pjesme *Wenn nicht mehr Zaheln und Figuren* iz 1800. godine na koju se Mannfeld poziva u svojem pitanju.